

**İMAM MÂTÜRÎDÎ TEOLOJİSİNDEN SEMANTİK
ANALİZLER:
‘DİN, ŞERİAT, HAK DİN VE İSLÂM’ KAVRAMLARI
ÖRNEĞİ**

Recep ÖNAL

Yrd. Doç. Dr.,
Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kalam ABD,
e-posta: onal1975@gmail.com

Öz

Ehl-i sünnet mezhebinin en önemli temsilcisi olan Mâtürîdî, çeşitli din, inanç, ideoloji, kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapan Mâverâünnehir’de dünyaya gelmiştir. Mâtürîdî, dinî, felsefî ve siyasî görüşlerin ortaya çıktığı ve İslam inancına hem dışarıdan hem içeriden zararlı ve yıkıcı düşüncelerin sokulmaya başlandığı bir dönemde yaşamıştır. Aynı zamanda yaşadığı toplumun inanç ve değerlerine karşı sorumluluk bilinciyle hareket eden bu büyük İslam bilgini, çalışmalarıyla İslam inanç esaslarını hem içeriden hem de dışarıdan gelen fıkri saldırılara karşı savunarak büyük bir mücadele vermiştir. Sözü edilen bu mücadelede öncelikle din, şeriat, nesh, hak din ve batıl din gibi temel dinsel kavramlara açıklık getiren Mâtürîdî, tevhid merkezli din anlayışını da bu kavramlar üzerine inşa etmiştir. Bu bağlamda makalenin amacı, söz konusu kavramlara ilişkin Mâtürîdî’nin semantik yorumlarını analiz etmek ve din anlayışını genel hatlarıyla tespit etmeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Din, Şeriat, Nesh, Hak Din, İslam.

**SEMANTIC ANALYSES FROM THE THEOLOGICAL CONCEPT
OF IMAM EL-MATURIDI:
EXAMPLE OF CONCEPTS ON ‘RELIGION, SHARIA, TRUE
RELIGION AND ISLAM’**

Abstract

Al-Maturidi, the most important representative of the sect of the Ahl al-Sunnah, was born in Transoxania which hosts to various religions, beliefs, ideologies, cultures and civilizations. Al-Maturidi had lived in the period in which had occurred religious, philosophical and political thoughts as well as harmful and destructive thoughts from both inside and outside. Additionally, the great Islamic scholar, haversponsibility towards beliefs and values of the society, has defended the principles of Islamic faith against the

attacks which came from both inside and outside of Islam. In this mentioned attempt, Al-Maturıdı who primarily clarifies the basic religious concepts such as religion, sharia, and naskh/abrogation as well as true religion and false religion, has built his understanding of religion based on tawhid/monotheistic on the mentioned concepts. In this context, the aim of the article is to analyze Maturıdı's semantic interpretations regarding the mentioned concepts and trying to determine his understanding of religion in general terms.

Keywords: Al-Maturıdı, Religion, Sharia, Naskh, True Religion, Islam.

1. GİRİŞ

Herhangi bir düşünce ve inanç sisteminin üzerinde yükseldiği kavramlar, ait oldukları inanç sisteminin bir anlamda temel yapı taşlarından birini oluşturmakta ve o sistemin yaklaşımlarını ifade etmektedirler. Bu bakımdan bir düşünceyi doğru bir şekilde anlamak için takip edilecek en uygun yöntem, onun kavramlarını tahlil etmektir. Aksi takdirde kavramları tanımadan, onların içeriğine doğru bir şekilde vakıf olmadan bir inanç ve düşünce sistemini anlamak mümkün görünmemektedir.

Allah Teâlâ, İslâm dinini bütün insanlığa Kur'an-ı Kerim diliyle takdim eder. Bu nedenle İslâm'ın doğru anlaşılması Kur'an'ın doğru anlaşılmasına bağlıdır. Bu durum Kur'an'da geçen temel kavramların ne anlamda ve ne maksatla kullanıldığının bilinmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü kavramların doğru algılanmaması, beraberinde çeşitli yanlış anlayış, yaklaşım ve pratikleri getirecek, bunun neticesinde de Kur'an'ın orijinal mesajı, muhatabında istenilen inanç ve anlayışı gerçekleştiremeyecektir.

Kur'an-ı Kerim'in kendine özgü temel kavramları vardır. Tevhid-şirk, iman-küfür, adalet-zulüm kavramları bunlardan bir kaçıdır. Bunlar arasında Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette zikredilen “Din, Şeriat, Nesh, Halis Din, Dosdoğru Din, Fıtrat ve Hanif Dini, Hak Din, Batıl Din” gibi çeşitli teknik terimler de önemli birer kavram olarak temayüz etmektedir. Zira söz konusu bu kavramlar, İslam dini ile diğer din ve inançlar arasındaki ilişkinin belirlenmesinde veya İslam dışı din ve inançların İslam'a göre konumlarının tespit edilmesinde oldukça semantik bir öneme sahiptir. Bundan olsa gerek İmam Mâtürîdî, İslam dışı dinlere karşı verdiği fıkri mücadelesinde, İslâm inanç sistemini yakından ilgilendiren din, şeriat, nesh, Hak Din, Batıl Din gibi temel kavramlar üzerinde önemle durmuş, İslam dışı dinlere karşı eleştirilerini ve Tevhid merkezli din anlayışını bu kavramlar üzerine bina etmiştir.

2. MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE DİN VE ŞERİAT KAVRAMLARI

Lügat bakımından din kelimesi birçok türeve ve bir o kadar da anlam zenginliğine sahiptir. Zira kaynaklarda din kelimesinin millet, İslâm, itikat, itaat, kulluk, boyun eğme, ceza, *mükâfat*, hesap, hal, sîret, âdet, hüküm, kanun, icrâ, borç, mülk, saltanat, siyaset, sultan,

izzet, kültür, alışkanlık, tedbir gibi pek çok anlamlara geldiği zikredilmiştir.¹Mâtürîdî, lügavî olarak bunların tamamını anlam yakınlığına göre hesap-ceza, hüküm-kanun ve mezhep-inanılan şeyler olmak üzere üç kategoride ele almıştır. Nitekim Mâtürîdî, Fatiha suresindeki “din gününün sahibi” mealindeki din kelimesinin hesap ve ceza;² Şûrâ sûresinin 13. âyetinde geçen din kelimesinin de Yûsuf, 12/76. âyetinde hüküm ve kanun; Âl-i İmrân, 3/19 ve Kâfirûn, 109/6. âyetlerindeki din kelimesinin, mezhep ve inanılan şeyler anlamına geldiğini söylemiştir.³ Diğer taraftan Mâtürîdî’ye göre, millet kavramı da din anlamına gelmektedir. Bu çerçevede o, İslâm’ın Hak din olarak tek bir milleti temsil ettiğine, onun dışındaki dinlerin de Batıl din olarak tek bir milleti oluşturduğuna dikkat çeker.⁴Çünkü ona göre, her ne kadar bu dinler arasında birtakım farklılıklar olsa da küfür noktasında tek bir milleti, yani dini temsil etmektedir. Bu nedenle Allah Teâlâ, “O, Allah’a ortak koşanlar boşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kalmak için, peygamberini bidâyetle ve bak dinle gönderendir”⁵ âyetinde işaret edildiği üzere batıl olan dinlerin hepsine tekil olarak bu din ismini vermiştir.⁶

Dinin anlamı ve mahiyetine ilişkin getirdiği yorumlar incelendiğinde Mâtürîdî’nin din anlayışının, daha çok “halis din”, “kayyim din”, “hak din”, “fitri din”, “Hanîf din”, “akıl”, “İslâm”, “iman”, “tevhid”, “hürriyet”, “mezhep” ve “şeriat” kavramları çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır.⁷ Bunlar arasında özellikle “tevhid” kavramının, din anlamında kullanılması tanımlamalarda önemli bir rol oynamıştır. Nitekim o, dini, Allah’ı bilme ve sadece O’na ibadet etme, bütün peygamberlerin dile getirdiği “tevhid” ilkesi başta olmak üzere temel ve değişmez değerler olarak tanımlamış, buna ilaveten Allah’a boyun eğme ve teslim olma, her şeyin tam olarak O’na ait olduğunu kabul etme ve ibadeti sadece O’na yapma anlamına geldiğini ifade etmiştir.⁸ Çünkü Mâtürîdî’ye göre bütün peygamberlerin dini birdir ve hepsi de tevhid⁹ dinine mensuptur. Hiçbir peygamber, kendisinden önceki peygamberlerin dinini reddetmemiş, aksine aynı dini yani tevhid dinini tebliğ etmişlerdir.¹⁰

1 İbn Manzûr, Lisânü’l-Arab, (nşr. Abdullah Ali el-Kebîr vdğ.), Kahire, 1119, s.147 vd.; Rağîb el-İşfehânî, el-Müfredât fî Garîbî’l-Kur’an, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Beyrut, ts., s. 175.

2 EbûMansûr el-Mâtürîdî, Te’vilâtü’l-Kur’an, Ed. Bekir Topaloğlu, 2004-2010, İstanbul, I, 17-18; XII, 134-135.

3 Mâtürîdî, Te’vilât, II, 349-350; XIII, 175, 330.

4 Mâtürîdî, Te’vilât, IV, 249; VIII, 233. Ayrıca bk. Te’vilât, I, 223-224.

5 et-Tevbe, 9/33.

6 Mâtürîdî, Te’vilât, VI, 350.

7 Mâtürîdî’nin konuyla ilgili görüşleri hakkında geniş geniş bilgi için bk. Hasan Şahin, Mâtürîdî’ye Göre Din, Kayseri, 1987, s. 12-45; Hanifî Özcan, Mâtürîdî’de Dini Çoğulculuk, MÜİFV Yay. 1195, s. 36-86; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî” İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdik, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât, 2003, Ankara, s. 39-43; M. Saffet Sankaya, “Mâtürîdî’nin Din Anlayışında Hoşgörü,” e-Makâlat, 3 (2) (2010), ss. 145-164.

8 En’am 6/153. âyetin yorumunda ise Peygamberlerin delillere ve burhanlara davet ettikleri; dinin aslının Allah’ın birleşmesi ve O’na kulluk ve ulûhiyette kalplerin ortaklıktan uzak ihlâs olduğunu söylemiştir. Mâtürîdî, Te’vilât, V, 258; XIII, 174-175.

9 Mâtürîdî, tevhidi şöyle açıklamıştır: “Kulun bütün ibadetlerinde Allah’ı tek mâbud olarak tanıması ve hiçbir şeyi O’na ortak koşmaması gerekmektedir. Böylece kul hem ibadette hem de diğer bütün dinî davranışlarında tevhid ilkesini uygulamış olur.” Bekir Topaloğlu, Te’vilâtul-Kur’an’dan Tercümeleler, İstanbul, 2003, s. 17.

10 Mâtürîdî, Te’vilât, VIII, 106, 174 vd.; XIII, 175.

Mâtürîdî dini, insanın bir ameli olarak değil, zihnî (aklı) ve kalbî bir eylemi olarak değerlendirmiştir. Nitekim o, *Kitâbü't-Tevhîd*'de bunu şöyle ifade etmiştir: “Dinin vazgeçilmez unsurları, organlarla gerçekleştirilen davranışlar olmayıp zihinde ve kalpte yer tutan inançlardan ibarettir.”¹¹ Aynı eserin başka bir yerinde de dinin sadece bir itikattan, bu itikadın da İslâm'dan ibaret olan din olduğunu söylemiştir.¹² Buna göre din kelimesi, insanın iç âleminde gerçekleşen, bir grubun ya da kişinin benimsediği inanç ya da inanılan şeylerin hepsini ifade etmektedir. Mâtürîdî, din kelimesine bu şekilde bir anlam yüklemekle aynı zamanda bütün semâvî ve beşerî dinleri de içine alacak bir tanım ortaya koymaktadır.¹³

Mâtürîdî'ye göre din, inançtan ibarettir, inanç dışındaki ibadetlerle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu noktada din ve şeriat aynı mı yoksa birbirinden farklı mı sorusu gündeme gelmektedir. Mâtürîdî, bu soruyu din ve şeriatı birbirinden ayrı kabul ederek cevaplandırmaya çalışmış,¹⁴ bu çerçevede, dini, öncelikli olarak vacibu'l-vücut ve bir olan Allah'a iman olmak üzere inanılması gereken temel esaslar; şeriatı ise kişilerin dış davranışlarını düzenleyen amelî hükümler olarak tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle dini tevhid inancı, şeriatı ise ibadet ve muamelât gibi insan hayatının çeşitli tezahürleri için konulan hükümler olarak yorumlamıştır. Mâtürîdî bu sonuca, peygamberlerin getirmiş olduğu inanç esaslarının aynı, fakat muamelat gibi hususların ayrı oluşundan hareket ederek varmıştır. Nitekim o, bunu Şurâ 42/13. âyetinin tefsirinde şu şekilde açıklamıştır: “Âyette geçen din kelimesi cinsi ifade etmek için elif-lam ile marife şeklinde zikredilmiştir. Bu da Hz. Nûh'a ve zikredilen diğer peygamberlere Allah'ın tavsiye ettiği dinin tek ve aynı din olduğunu ifade eder. Bu tek ve aynı din ise, Allah'ı birlemek ve sadece O'na ibadet etmekten ibarettir. Nitekim Allah'ın bütün resulleri ve nebileri sadece Allah'ı birlemeye çağırarak ve ibadeti sadece O'na has kılmak için gönderilmişlerdir. Ancak peygamberlerin şeriatları ve ahkâmı birbirinden farklıdır. Bundan dolayı Kur'an'da: *'Siz'in hepimiz için bir şeriat, bir yol tayin ettik. Eğer Allah dileyseydi siz'i bir tek ümmet yapardı'*¹⁵ buyrulmuştur.”¹⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî için “din”, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettiği aynı ve bir olan dini ifade ederken; ‘şeriatlar’ toplumdan topluma, zamandan zamana çeşitlilik arz eden bir kavram olmaktadır. Çünkü her peygamberin şeriatı ve ahkâmı birbirinden farklı olmuştur. Bu nedenle Hz. Âdem'den bu yana bütün peygamberler, aynı dini, fakat değişik şeriatları

11 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., 2009, Ankara, s. 480, 492.

12 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 519. Ayrıca bk. Te'vilât, II, 349-350

13 Mâtürîdî'nin bu tespitinin oldukça yerinde olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Kur'an'da da Ehl-i kitabın dinleri dahil doğru-yanlış, hak-bâtıl bütün inançları ifade etmek için de din kelimesi kullanılmıştır. Âyetler için bk. en-Nisâ, 4/171; et-Tevbe, 9/33.

14 Mâtürîdî'de din-şeriat ayrımıyla ilgili detaylar için bk. Şahin, Mâtürîdî'ye Göre Din, s. 43-45; Özcan, Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk, s. 54-92; Kutlu, “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, s. 39-43; Talip Özdeş, “Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı”, *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Sempozyumu* (22-24 Mayıs 2009 İstanbul), İstanbul, 2012, s. 123-137; Sarıkaya, “Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü,” *e-Makâlat*, 3 (2) (2010), ss. 147-150.

15 el-Mâide, 5/48.

16 Mâtürîdî, Te'vilât, XIII, 174-175. Benzer yorumlar için, bk. Te'vilât, IX, 271-272.

tebliğ etmişlerdir. Bu bağlamda Mâtürîdî, “*Ey Muhammed! Sen de onların tuttuğu yola uy*”¹⁷ âyetinin yorumunda şu açıklamayı yapar: “Bu ifade bütün nebi ve resullerin tek din üzere olduğuna ve dinde nesh ve değişmenin söz konusu olamayacağına delalet eder. Nitekim Allah Teâlâ, *‘Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin! diye Nuh’a emrettiğini, sana vahyettiğini; İbrâhîm’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya emrettiğini siz de din kıldı*”¹⁸ buyurarak Hz. Nuh’a emrettiğini bize din kıldığını haber vermiştir. Bu da nesh olunmayan tek bir din olduğuna, ancak şeriatların çeşitli olup, nesh olunabileceğine delalet etmektedir.”¹⁹

3. MÂTÜRÎDÎ’YE GÖRE DİN, ŞERİAT VE NESH İLİŞKİSİ

Yukarıda da ifade edildiği üzere Mâtürîdî’ye göre, dinde nesh söz konusu olmazken, şeriatlar, zamana ve şartlara göre nesh olabilmektedirler.²⁰ Zira şeriatlar, peygamberlerin geldiği dönemin şartlarına ve toplumsal maslahatlara göre oluşturulan dinin değişen toplumsal boyutunu ifade etmektedir.²¹ Bu nedenle geçmiş peygamberlere ve toplumlara gönderilen şeriatlar hem değişebilmekte hem de biri diğerini nesh edebilmektedir. Bunun böyle olması bir imtihan vesilesidir. Zira Allah Teâlâ kullarını istediği şekilde çeşitli imtihanlarla deneyebilir. İşte Mâtürîdî’ye göre bu imtihanlardan biri de şeriatların birbirini nesh etmesidir.²² Fakat bu genel kaide Hz. Muhammed’in şeriatı için geçerli değildir. Zira Hz. Muhammed son peygamberdir ve bu nedenle onun şeriatı nesh edilemez. Nitekim Mâtürîdî, bu gerçeği şöyle dile getirir: “(Allah Teâlâ’nın) bu ümmet hakkındaki hükmü ve sünneti, Hz. Muhammed’in onlara gönderilmesiyle nübüvvetin sona ermesi ve onun şeriatının kıyamete kadar baki kalmasıdır. Geçmiş ümmetler hakkındaki sünneti ise onların şeriatlarının nesh edilmesi ve hükümlerinin değiştirilmesidir.”²³ Dolayısıyla Mâtürîdî, geçmiş şeriatlar arasında neshi, ilkinin sonraki şeriat tarafından nesh edilmek suretiyle mümkün görmekte, Hz. Muhammed’in getirmiş olduğu şeriatı ise neshe uğramadan kıyamete kadar baki kalacak yegâne şeriat olarak kabul etmektedir.

Bununla birlikte Mâtürîdî’ye göre şeriatlar arasındaki nesh, birbirini tamamen ortadan kaldırması ya da değiştirmesi anlamına gelmemektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber’in şeriatının geçmiş şeriatları nesh etmesi, önceki ilahî dinlerin şeriatlarını, hüküm ve kaidelerini tamamen ortadan kaldırdığı şeklinde anlaşılmalıdır. Zira temel itikad esasları başta olmak üzere namaz, zekât, oruç, kurban ve hac gibi temel ibadetler, haram ve helallere dair genel hükümler, hukuka ve ahlaka ilişkin temel prensip ve ilkeler Hz. Peygamber’in şeriatı dâhil bütün şeriatlarda varlığını devam ettirmiştir. Bunların nesh edilmesi söz konusu değildir. Bununla birlikte ona göre bu temel prensiplerin mekâna, topluma ve zamana göre

17 el-En’âm, 6/90.

18 Şûrâ 42/ 13.

19 Mâtürîdî, Te’vilât, V, 137.

20 Mâtürîdî, Te’vilât, I, 198-202, 257-258.

21 Özcan, Mâtürîdî’de Dini Çoğulculuk, s. 55.

22 Mâtürîdî, Te’vilât, I, 198-199; IV, 246.

23 Mâtürîdî, Te’vilât, IX, 259. Benzer yorumlar için bk. Te’vilât, XI, 377.

sayısı, zamanı ve uygulanışı gibi değişebilen yönleri de bulunmaktadır. İşte bu değişebilen yönleri, farklı şeriatlar olarak anlamak gerekir.²⁴ Buna göre şeriat hükümlerinde görülen bu farklılıklar asıl ve öz itibarıyla değil, şekil, zaman ve sayı itibarıyla neshe konu olmuşlardır. Örneğin namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi temel ibadetler geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin şeriatlarında da farz kılındığı gibi²⁵ İslâm şeriatında da farz kılınarak, varlığını devam ettirmiştir. Bu nedenle söz konusu bu ibadetler nesh edilmemiştir. Ancak bunların şekli, zamanı ve miktarları şeriatlarda farklılıklar arz etmiştir. Nitekim Mâtürîdî, Allah Teâlâ'nın "*Vaktiyle biz, İsrailoğullarından: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakın akrabaya, yetimlere, yoksullara iyilik edeceksiniz diye söz almış ve İnsanlara güzel söz söyleyin, namazı kalm, zekâtı verin*" diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna, yüz çevirerek dönüp gittiniz"²⁶ âyetinde işaret ettiği üzere peygamberi vasıtasıyla geçmiş ümmetlerden söz aldığına dikkat çekmiş, yerine getireceklerine dair verdikleri bu sözlerin de namaz kılmak, zekât vermek ve bütün peygamberlere iman etmek olduğunu belirtmiştir.²⁷ Yine bu bağlamda o, Allah Teâlâ'nın her topluma bir rehber ve uyarıcı olarak peygamber gönderdiğini ve kendilerine hayırlı işler yapmalarını vahyettiğini, bu peygamberlerin de aldıkları vahiyler doğrultusunda insanları, Allah'ın dinine ve onun emirlerine çağırıldıklarını belirttikten sonra, peygamberlere vahyedilen hayırlı amellerin en başında da namaz kılma ve zekât vermenin geldiğini ifade ederek her iki ibadetin de geçmiş şeriatlarda da var olduğuna dikkat çekmiştir.²⁸ Keza Bakara 183. âyetini tefsir ederken Allah Teâlâ'nın, orucu sadece İslâm ümmetine mahsusen farz kılmadığını belirttikten sonra birtakım ibadetlerin neshedilmiş bazı yönlerinin olabileceğine işaret etmiş, buna örnek olarak da oruç tutmayı göstermiştir. Zira ona göre nesh, oruç ibadetinin farz kılınmasında (aslı ve özünde) değil onun mahiyetinde yani şekli, zamanı ve sayısında gerçekleşmiştir.²⁹ Hac ve kurban ibadetlerini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Nitekim o, "kurban" ibadetinin Allah'ın bir sünneti ve şeriatı olarak bütün ümmetler için geçerli kılındığını,³⁰ "hac" ibadetinin de bütün zamanlar için geçerli olup gönderilen her bir peygambere emredilmiş olduğunu ifade ederek her iki ibadetin de geçmiş şeriatlarda mevcut olduğuna işaret etmiştir.³¹ Dolayısıyla o, namaz, oruç, zekât kurban ve hac gibi temel ibadetlerin teferruatta farklı olabileceklerine, ancak bütün bunların öz itibarıyla aynı olduklarına dikkat çekerek, onların daha önceki peygamberlerin şeriatlarında da mevcut olduğunu açıkça belirtmiştir. Mâtürîdî'ye göre söz konusu ibadetlerdeki bu durum aynı şekilde adil olma, ihsana ve iyiliğe davet etme, fuhiyâtta, azgınlıktan ve

24 Mâtürîdî, Te'vilât, I, 257-258. Ayrıca bk. Te'vilât, I, 198-202.

25 Örneğin bugün elimizde bulunan Tevrat ve İncil metinlerinde namazın olmazsa olmazı olan rükû ve secdeden bahsedilen ifadelerin yer alması geçmiş ümmetlere namazın farz kılındığını doğrulamaktadır. Bk. Mezmurlar 95/6; Yuşa 5/14; Sayılar 16/20-22; Yaratılış 17/3; Çıkış 34/8; Nehemya 8/6; 2 Tarihler 20/18; Matta 17/6; 26/39.

26 el-Bakara, 2/83. Diğer âyetler için bk. Âl-i İmrân, 3/187; el-Mâide, 5/12.

27 Mâtürîdî, Te'vilât, I, 110.

28 Mâtürîdî, Te'vilât, IX, 301. Ayrıca bk. I, 114-115; IV, 180; IX, 147.

29 Mâtürîdî, Te'vilât, I, 338-339.

30 Mâtürîdî, Te'vilât, IX, 406.

31 Mâtürîdî, Te'vilât, IX, 366.

çirkin işlerden sakınma gibi temel ahlakî kurallar ile kısas, diyet ve af gibi hukuk ile ilgili temel kaide ve kurallar için de geçerlidir.³² Geçmiş şeriatıta mevcut olan bu temel kaide ve kurallar, İslâm şeriatı tarafından nesh edilmemiş olup, varlığını devam ettirmektedir. Diğer bir ifadeyle İslâm şeriatında mevcut olan bu kural ve kaideler geçmiş şeriatlarda da vardır ve nesh edilmemiştir.

Mâtürîdî’ye göre Kur’an’da belirtilen ilahî kitapların birbirini tasdik etmesi ve birbiriyle uyum içinde olması ya da Kur’an’ın kendisinden önceki ilahî kitapları tasdik etmesi, önceki şeriatlarda var olan temel hükümlerin tasdik edilerek İslâm şeriatında da devam ettiği şeklinde değerlendirilmelidir. Çünkü peygamberlere indirilen bütün kitaplar, tüm insanları Allah’ı birlemeye, ulûhiyet ve rubûbiyette O’na hiçbir şeyi ortak koşmamaya, insanlara karşı adil olmaya ve onlara ihsanda bulunmaya, bütün fuhşiyât ve çirkin işlerden uzak durmaya çağırılmışlardır. Bu nedenle ilahî kitaplar, bu temel prensipleri içinde barındırması hususunda birbirine muhalif değillerdir. Aksine bu hususlarda birbirleriyle uyumludurlar.³³ Bu bilgilerden hareketle denilebilir ki Mâtürîdî’ye göre, şeriatın biri değişmeyen, diğeri de değişebilen neshe konu olan iki boyutu vardır. Değişmeyen boyutu itikat, ibadet, ahlak, muamelat ve hukuk alanlarında Allah’ın bütün peygamberlere ve onların ümmetlerine yol kıldığı temel prensip ve hükümlerdir. Bunlarda bir nesh veya değişme söz konusu değildir. Şeriatın değişebilen yönü ise ibadet ve muamelatla veya bir takım cezaî müeyyidelerle ilgili hükümlerin uygulama şekillerinde ve zamanlarında gerçekleşen değişikliklerdir.³⁴

Mâtürîdî’ye göre din ve şeriatın birbirinden farklı olması, bu iki kavramın birbirinden tamamen ayrı olduğu ya da dinin tamamen inanç esaslarından, şeriatın da tamamen ibadet, ahlak ve muamelata dair kaide ve hükümlerden ibaret olduğu anlamına da gelmemektedir. Aksine ona göre din ile şeriat arasında sıkı bir bağ vardır, birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Çünkü ona göre şeriat, muamelata ve hukuka ait ahkâm dâhil vahiy döneminde bütün boyutları ile şekillenen Allah’ın dininden bağımsız, ona dışarıdan eklenen ve iğreti duran bir olgu değildir; onunla ruh ve ceset gibi bir bütünlük içerisindeydir.³⁵ Nitekim o, her ne kadar bazı âyetlerin açıklamalarında her iki kavramın ayrı şeyler olduğuna dair açıklamalarda bulunmuş olsa da, çeşitli âyetlere getirmiş olduğu yorumlarda şeriatın dinden bağımsız düşünülmeceğine de işaret etmiştir. Bu nedenle onun konuyla ilgili görüşlerini tespit ederken bir kaç âyete getirmiş olduğu açıklamalardan hareketle nihai görüş belirtmek değil, aksine, konuyla ilgili yapmış olduğu açıklamaları bir bütün olarak ele almak gerekir.

32 Konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. Özdeş, “Mâtürîdî’nin Din ve Şeriat Anlayışı”, Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Sempozyumu, s. 129-134; Özdeş, Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı, s. 205-213.

33 Mâtürîdî, Te’vilât, V, 143. Ayrıca bk. Te’vilât, III, 254.

34 Özdeş, “Mâtürîdî’nin Din ve Şeriat Anlayışı”, Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Sempozyumu, s. 137; Özdeş, Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı, s. 205.

35 Özdeş, “Mâtürîdî’nin Din ve Şeriat Anlayışı”, Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik Sempozyumu, s. 130.

Nitekim o, “Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez ona boyun eğmişken ve ona döndürülüp götürüleceken onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”³⁶ mealindeki âyetin tefsirinde, âyetteki “din” kelimesine dikkat çekmiş ve burada “din” kelimesinin asıl itibarıyla “mezheplerin itikadı” ve “ceza” (karşılık görme) anlamlarının yanı sıra, “Onlar hâlâ cabiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah’ınkinden daha güzeldir?”³⁷ mealindeki âyeti delil göstererek, “hüküm ve boyun eğme” anlamlarına da geldiğini belirtmiştir. Bu tespiti yaptıktan sonra, âyette geçen “Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?” ifadesini “Allah’ın dininden olan tevhid ve dinin hükümlerinden başka bir şey mi arzuluyorlar?” şeklinde anlamlandırmıştır.³⁸ Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere Mâtürîdî, dinin olmazsa olmazları arasında Allah’a itaat etmenin yanı sıra O’nun belirlemiş olduğu hüküm ve kanunlarına boyun eğmeyi ve bunları tanımak gerektiğini de ilave etmiş olmaktadır. Kaldı ki onun “din” kelimesinin aynı zamanda Allah’ın koymuş olduğu hüküm ve kanunlar anlamına gelebileceğine dair yorumunu da göz ardı etmemek gerekir.³⁹ Mâtürîdî, “...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Sizce nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim”⁴⁰ mealindeki âyetini de bu çerçevede yorumlayarak dinin kemale erdirilmesinin, birkaç anlama gelebileceğini belirtmiştir. Ona göre bu âyet dört şekilde yorumlanabilir:

Birinci yoruma göre söz konusu ifadeyle Allah Teâlâ şunu kastetmiştir: “Hz. Muhammed’i peygamber olarak göndermek suretiyle bu gün sizin dininizi tamamladım. Böyle yapmakla üzerinizde olan nimetimi de tamamladım.” İkinci yoruma göre bu ifadeyle; “Bugün dininizi apaçık ortaya çıkardım. Bundan önce dininiz açıkça ortaya çıkmış değildi yani alenen yaşanmıyordu”, anlamı kastedilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber: “İnsanların kalbine iki aylık mesafe kadar korku salmam konusunda yardım edildim.”;⁴¹ “Bu seneden sonra hiçbir müşrik hac etmeyecektir.”⁴² buyurmuştur. Söz konusu âyet inmeden önce durum böyle değildi, ancak İslâm’ın açıkça ortaya çıkmasından ve müşriklere üstün gelmesinden sonra durum değişmiştir yani Müslümanlar aleni olarak dinini yaşayabilmiştir. Üçüncü yoruma göre, bu ifade müminleri düşmandan ve onların dinine geri dönmekten emin kıldığı, müminlerin de kâfirlerin dinine dönmelerinden müşrikleri ümitsizliğe düşürdüğü anlamında olabilir. Zira hangi nimet düşmanın zararından emin olmaktan daha mükemmeldi. Zira bir kişi, düşmanı öldüğü zaman düşmanın zararından emin olduğu için “Bugün mülküm tastamam ve mükemmel oldu.” der. Her ne kadar daha önce kendisine verilen nimet noksanlıkla nitelenmese bile bunu söyler. Son yoruma göre bu ifadeyle dinin (şeriata dair) emirlerinin tamamlanması kastedilmiştir. Bu emirler ise daha önce kendilerine emredilme-

36 Âl-i İmrân, 3/83.

37 el-Mâide, 5/50.

38 Mâtürîdî, Te’vilât, II, 349-350.

39 Mâtürîdî, Te’vilât, II, 349-350; VI, 216; VII, 340; XIII, 175, 330.

40 el-Mâide, 5/3.

41 Buhârî, “Temin”, 41; Müslim, “Mesâcid”, 3.

42 Buhârî, “Hacc”, 66; Müslim, “Hacc”, 435.

yen bir takım emirler ve şeriatlardır.⁴³ Görüldüğü üzere Mâtürîdî, özellikle son yorumunda dinin şeriatıtan ayrı olduğuna dair herhangi bir açıklamada bulunmaksızın genel itibariyle Allah Teâlâ'nın müminlerden yapmalarını istediği şeriata ilişkin hükümleri tamamlanmış olan dinin kapsamına dâhil etmiştir. Yine bu çerçevede insanların benimsedikleri din, mezhep ve yolların çeşitli olduklarına, Allah katında geçerli olan dinin ise bir tane olduğuna dikkat çeken Mâtürîdî,⁴⁴ söz konusu bu dinin özelliklerine ve neleri kapsadığına da temas ederek din ile şeriat arasında nasıl bir ilişki olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Bu bağlamda o, “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte Allah size bunları sakınasınız diye emretti”⁴⁵ mealindeki âyeti yorumlarken kurtuluşa götüreceği yolun Allah Teâlâ'nın (şeriata dair) emir ve nehiyelerini, helal ve haramlarını içerdiğini belirtir. Söz konusu bu hükümleri içeren âyetlerin muhkem âyetler olduğuna dikkat çekerek, bütün ilahî kitaplarda bu âyetleri nesh eden bir şeyin bulunmadığını, dolayısıyla bütün Âdemoğullarının bu âyetlere muhatap olduklarını belirtir.⁴⁶Bu bakımdan dinin şeriatıtan ayrı olması, dinin sadece tevhid ya da inanç esaslarından; şeriatın da tamamen dinden bağımsız sadece ibadet, ahlak ve hukukla ilgili hüküm ve kaidelerden ibaret olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine onun din ve şeriat anlayışında Allah'ın birleşmesi ve kulluğun sadece O'na yapılacağı ilkesi (tevhid inancı) başta olmak üzere ibadet, ahlak ve hukuka dair hüküm ve kurallar birbirinden bağımsız olmayan temel yapı taşlarıdır. Bu nedenle ona göre din sadece inançtan ibaret olan ya da, Allah'ın hüküm ve kanunlarını ifade eden şeriattan tamamen bağımsız olan bir olgu olarak düşünülmemelidir.

4. MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE HAK DIN - İSLAM İLİŞKİSİ

Mâtürîdî'nin din anlayışında dikkat çeken bir diğer husus da dinin fitriliğine, doğruluğuna vurgu yapması ve bu çerçevede Kur'an'da geçen hak din, fitrat ve hanîf dini,⁴⁷ halis din,⁴⁸ muhlis din,⁴⁹ dosdoğru din⁵⁰ ifadelerini “delil ve burhana dayanan, hakla ulaştırın” anlamında hak dini ifade ettiği şeklinde yorumlamasıdır.⁵¹Mâtürîdî'ye göre, Kur'an'da “hak din” ve “dosdoğru din”den bahsedilmesi batıl dinlerin varlığına; yine aynı şekilde “halis din”den bahsedilmesi de bozulmuş ya da tahrif olmuş dinlerin olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle o, bu dinler arasında Allah katında geçerli olan dinin hangisi olduğu sorusunu cevaplandırmaya çalışmıştır. Mâtürîdî'ye göre Allah katında geçerli olan “Hak din”, birdir.

43 Mâtürîdî, Te'vilât, IV, 150-151.

44 Bk. Mâtürîdî, Te'vilât, V, 249, 258; VI, 350; VII, 413-414; VIII, 233.

45 el-En'âm, 6/153.

46 Mâtürîdî, Te'vilât, V, 258.

47 el-Fetih, 48/28; es-Saff, 61/9.

48 ez-Zümer, 39/3.

49 el-A'râf, 7/29; Yûnus, 10/22; el-Ankebût, 29/65; el-Beyyine, 98/5.

50 et-Tevbe, 9/36; er-Rûm, 30/30, 43; el-Beyyine, 98/5.

51 Mâtürîdî, Te'vilât, IV, 49; V, 258, 275; VI, 349-350; VII, 33; XI, 187; XIII, 86, 174-175.

Buna rağmen insanların benimsedikleri din, mezhep ve yolların (hak veya batıl olsun) çeşitli oldukları da bir realitedir.⁵²

Mâtürîdî'ye göre dinî farklılıklar, insanlar arasındaki dil, kültür, karakter, zihniyet, fizik ve psikolojik farklılardan kaynaklanmaktadır. Çünkü insanların ahlak, düşünce, irade, renk ve dilleri gibi görüş, anlayış ve inanışları da birbirinden farklı olabilmektedir.⁵³ Diğer taraftan bu farklı inançlara sahip olan her bir grup sadece kendi inançlarının hak ve gerçek olduğunu düşünmekte ve bunu iddia etmektedirler.⁵⁴ Mâtürîdî, bu inanç farklılıklarını bir realite olarak kabul etmekle birlikte, bunlar arasında bütün insanlar için en sağlam görüşün ve yararlı inancın, âlemin sonradan meydana geldiğine ve onu meydana getiren rahmet ve hikmet sahibi bir yaratıcının varlığına olan inanç olduğunu belirtmiş ve bu inancın da vahiy temelinde ilkelerini tek bir kaynaktan alan bütün peygamberlerin tebliğ ettiği tek bir din olan “tevhid” inancı olduğunu vurgulamıştır.⁵⁵

Mâtürîdî, insanların farklı din ve mezhepleri benimsemelerini, “O, gökten su indirdi de vâdiler kendi hacimlerinde sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan bir köpüğü yüklenip götürdü. Süs veya (diğer) eşya yapmak isteyerek ateşte erittikleri şeylerden de buna benzer köpük olur. İşte Allah bak ile bâtıla böyle misal verir. Köpük atılıp gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, o yeryüzünde kalır. İşte Allah böyle misaller getirir.”⁵⁶ âyetini tefsir ederken şu misalle izah etmeye çalışmıştır: “Hak din gökten inen suya (yağmura) benzer. Tıpkı gökten tek tür suyun inmesinde olduğu gibi hak din de bir olarak gönderilmiştir. Fakat insanlar “İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizî parça parça edip O'nun yolundan ayırır. İşte sizî bunları Allah sakınasınız diye emretti.”⁵⁷âyetinde belirtildiği üzere farklı dinler ve çeşitli mezhepler edindiler. Hâlbuki uyulması ve takip edilmesi emredilen din bir tanedir. Bu din de tıpkı gökten inen su gibi saf ve asıldı. Su gökten temiz ve tatlı olarak indiği halde, yeryüzünün farklı cevherleriyle karışması sonucu suyun renkleri ve tatları değişir. Bu durumda suyun bazısı tuzlu, bazısı kendisinden yararlanamayacak şekilde acı, bazısı da tatlı olarak çıkar. Bu da yeryüzünün cevherlerinin renk ve koku itibarıyla farklı olmasından kaynaklanır. Hâlbuki gökten inen suların hepsi yeryüzüne inmeden önce temiz ve tatlıdır. Kendisinden yararlanan su ise sadece tatlı olanıdır. Aynı şekilde kendisinden faydalanılan din de birdir. Geriye kalan dinler ise tıpkı tuzlu ve acı sular gibi kendisinden faydalanılamayanlardır.”⁵⁸Mâtürîdî'ye göre söz konusu bu dinlerin arasında kendisinden faydalanılacak olan din, Allah'ın emrettiği ve hak din olarak tanımladığı tevhid dinidir. Bu din de bozulmamış ve tahrife uğramamış olan ve Allah katında mutlak ve değişmemiş olan *İslâm dinidir*.⁵⁹ *Çünkü ona*

52 Mâtürîdî, Te'vilât, V, 258; VII, 413-414.

53 Bu farklılıklar için bk. Özcan, Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk, s. 58-67.

54 Mâtürîdî, Te'vilât, I, 250-251; II, 266-267; V, 258;VI, 349-350; VII, 413-414; Kitâbü't-Tevhid, s. 3.

55 Mâtürîdî, Te'vilât, XIII, 175-176.

56 er-Râd, 13/17.

57 el-En'âm, 6/153.

58 Mâtürîdî, Te'vilât, VII, 415.

59 Mâtürîdî, Te'vilât, II, 352; Kitâbü't-Tevhid, s. 493, 514, 520.

göre Allah, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumi bir tevhid anlayışı ve inancı vermiştir. Ancak, onların her bir grubu bu tevhid inancını çeşitli yorumlarla bozmuştur.⁶⁰ Bu inancı bozmadan koruyabilen grup ise sadece İslâm ümmetidir.⁶¹

Mâtürîdî, dinleri genel olarak hak (tevhid) ve batıl (küfür) dinler olmak üzere iki kısma ayırmaktadır. Hak din Allah katında geçerli dini ifade ederken, batıl dinler, birbirinden farklı olsa da inkâr etmede hepsi tek bir dini temsil etmektedir.⁶² Nitekim Mâtürîdî, millet kavramına din anlamı vererek İslâm'ın Hak dinin temsilcisi olarak tek bir millet olduğunu, küfür ehlinin ise Batıl dini temsil ettiğini, bu anlamda hepsinin tek bir milleti oluşturduğunu açıkça belirtmektedir.⁶³ Mâtürîdî, bu görüşünü temellendirmek için ayrıca "Allah'a ortak koşanlar boşlanmasalar bile O, dinini, bütün dinlere üstün kalmak için, peygamberini hidâyette ve hak dinle gönderendir"⁶⁴ âyetini de delil olarak gösterir. Mâtürîdî'ye göre âyette her ne kadar din kelimesi "ادیان/dinler" şeklinde çoğul değil de "دين/din" şeklinde tekil kalıbıyla kullanılmış olsa da tıpkı Allah Teâlâ'nın bütün insanlara hitap ederken "يا ايها الانسان/Ey İnsan!"⁶⁵ şeklinde müfred bir kullanımla cemi bir kullanımı; bütün insanları kastetmesi örneğinde olduğu gibi burada bütün dinleri içine almaktadır. Dolayısıyla bu tekil ifadeyle çeşitli dinler kastedilmektedir. Kaldı ki bütün dinler birbirinden farklı olsa da tek bir din kabul edilir. Zira bütün batıl dinler tek bir millet (din) olup, o da Şeytanın dinidir.⁶⁶

Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak bütün insanların kendi dinlerini Allah'ın emrettiği hak din olduğuna, diğerlerinininkinin ise batıl üzere olduklarını iddia ettiklerine dikkat çekmektedir.⁶⁷ Bu çerçevede o, bir dine inanan her bir kimsenin, Allah'ın emrettiği hak dinin kendilerinininkinin olduğunu iddia ettiklerine dikkat çekmiş ve insanların bu iddialarına karşılık Kur'an'da hak dinin yani Allah Teâlâ'nın, emrettiği ve kendisinde tevhid esası bulunan tek dinin İslâm olduğunu haber verdiğini dile getirmiştir. O, bu görüşüne delil olarak "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır",⁶⁸ "Kim İslâm'dan başka din ararsa bu din kendisinden asla kabul edilmeyecektir ve o ahirette zıyan edenlerden olacaktır."⁶⁹ ve "İbrâhimne Yahudi idi ne de Hristiyan'dı. Fakat o, Hanif (Allah'ı bir tanyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan

60 Mâtürîdî, tevhid inancından ayrılan fırkalar arasında başta âlemin ezeli olduğuna inanan Dehriiler, heyulâ taraftarları ve tabiatçılar olmak üzere, Allah'a çocuk isnad eden Yahudiler, teslisi savunan Hristiyanlar, Seneviyye mensupları, Menâniyye (Maniheizm), Zenâdika ve Mecûsiler gibi İslâm dışı din ve mezhepler ile Mu'tez'ile, Neccâriyye, Müşebbihe gibi İslâm mezhepleri gelmektedir. Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, s. 150-152.

61 Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, s. 150.

62 Mâtürîdî, Te'vilât, IV, 249; VI, 350; VIII, 233.

63 Mâtürîdî, Te'vilât, IV, 249; VIII, 233. Ayrıca bk. Te'vilât, I, 223-224.

64 et-Tevbe, 9/33.

65 el-İnfîtâr, 82/6; el-İnşikâk, 84/6.

66 Mâtürîdî, Te'vilât, VI, 350.

67 Mâtürîdî, Te'vilât, V, 258, 271; Kitâbü't-Tevhîd, s. 3.

68 Âl-i İmrân, 3/19.

69 Âl-i İmrân, 3/85.

da değildi.⁷⁰ âyetlerini delil getirmiştir.⁷¹ Diğer taraftan o, “İbrâhim bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Ya’kubda öyle: “Oğullarım! Allah sizin için bu dini seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün” dedi.”⁷² mealindeki âyeti delil göstererek, âyette geçen dinden kastedilenin “İslâm” olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre, Ehl-i Kitap Hz. İbrâhim’in kendi dinlerinden olduğunu yani; Yahudiler Hz. İbrâhim’in Yahudi, Hıristiyanlar da Hıristiyan olduğunu ileri sürmüşlerdir. Aynı şekilde her iki din mensupları başkalarına da “Yahudi veya Hıristiyan olursanız hidâyete erersiniz”⁷³ diyerek kendi dinlerine davet etmişlerdir. Allah Teâlâ da onların bu iddialarını yalanlayarak bu konuda onlara “Şüphesiz, insanların İbrâhim’e en yakın olanı, elbette ona uyanlar, bir de bu peygamber (Muhammed) ve müminlerdir. Allah da müminlerin dostudur.”⁷⁴ şeklinde cevap vermiştir. Buradan hareketle Mâtürîdî, Allah Teâlâ’nın, el-Bakara, 2/132. âyetiyle kendi katında geçerli olan dinin, Yahudilik ve Hıristiyanlık dinleri değil, kendisi için seçtiği İslâm dini olduğunu haber verdiğini belirtmiştir.⁷⁵ Yine bununla ilgili olarak “Yoksa siz Ya’kub’un, ölüm döşeginde iken çocuklarına, “Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?” dediği, onların da, “Senin ilâhına ve ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak’ın ilâhı olan tek bir ilâha kulluk edeceğiz; bizler ona boyun eğmiş Müslümanlarız.” dedikleri zaman orada bazı bulunuyordunuz?”⁷⁶ mealindeki âyetin de Yahudilerin bu yöndeki iddialarına karşı bir cevap teşkil ettiğini ifade etmiştir. Mâtürîdî bu âyetin iniş sebebiyle ilgili olarak şu rivâyeti nakletmiştir: Yahudiler bir gün Hz. Peygamber’e gelerek “Ya’kub’un, öldüğü gün oğullarına Yahudiliği vasiyet ettiğini bilmiyor musun?” demişler, bunun üzerine onların bu iddialarını yalanlamak için bu âyet nazil olmuştur. Mâtürîdî’ye göre Ya’kub’un oğullarına yaptığı vasiyet, Yahudi ve Hıristiyanların İbrâhim’in dini olduğunu ileri sürdükleri kitapların ve peygamberlerin bir kısmına iman, bir kısmını inkâr şeklinde olan dinleri değildir. Aksine burada vasiyet edilen din, tevhide, kitapların ve peygamberlerin hepsine iman etme şeklindeki dindir.⁷⁷ Yine konuyla ilgili olarak Mâtürîdî, “Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur. Onların işi ancak Allah’a kalmıştır.”⁷⁸ âyetini de delil olarak gösterir. Bu âyetin yorumunda; “buradaki ‘ayrılık’ hakiki manadadır. Çünkü bütün din sahipleri, kendi dinlerinin Allah’ın dini olduğu iddiasındadırlar.” demektedir.⁷⁹ Âyette geçen “dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar” ibaresinin Ehl-i Kitap için de yorumlanabileceğini ifade eden Mâtürîdî, buradaki ayrılığın, Ehl-i Kitabın resullerinin ve nebilerin zamanında Allah’ın dinine uyduklarını fakat daha sonra Ehl-i Kitabın bu dinden ayrıldıkları şeklinde anlaşılabilceğini dile getirir ve konuyla ilgili olarak, “Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendi-

70 Âl-i İmrân, 3/67.

71 Mâtürîdî, Te’vilât, II, 266-267, 351- 352; VI, 349-350; XIII, 174. Ayrıca bk. Kitâbü’t-Tevhid, s. 514-515, 520-521.

72 el-Bakara, 2/132.

73 el-Bakara, 2/135.

74 Âl-i İmrân, 3/68.

75 Mâtürîdî, Te’vilât, I, 250-251.

76 el-Bakara, 2/133.

77 Mâtürîdî, Te’vilât, I, 251.

78 el-En’âm, 6/159.

79 Mâtürîdî, Te’vilât, V, 258, 271.

lerine Allah katından ellerindeki (Tevrat’ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat’tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılığında dikâline onu inkâr ettiler. İşte Allahın lâneti böyle inkârcılardır.”⁸⁰; “Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) İmdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir).”⁸¹ mealindeki âyetleri delil göstermektedir.⁸² Çünkü ona göre, Ehl-i Kitap da kendilerine tebliğ geldikten sonra zamanla doğru inançtan sapmışlar, daha sonra kendilerine doğrular geldiğinde bunu inkâr etmişlerdir. Çünkü onlar sadece kendilerine gönderilen peygamberlere inanmışlar, kitaplarında kendilerinden sonraki peygamberlere işaret olmasına rağmen kibir ve inatlarından dolayı onları inkâr etmişlerdir.⁸³ Ona göre, “Allah nezdinde hak din İslâm’dır.”⁸⁴; “Kim, İslâm’dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette zıyan edenlerden olacaktır.”⁸⁵ mealindeki âyetlerde de öteki dinler karşısında Allah katında hak ve gerçek olan dine yani Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği İslâm dininin konumuna vurgu yapılmaktadır. Allah nezdinde geçerli bir tek din vardır, bunun adı İslâm’dır ve bu din, insanın fitratına en uygun, aklı selimin kabul edebileceği bir özelliğe sahip ve bütün insanlık için geçerli olan bir dindir.⁸⁶ Bütün peygamberler aynı dinin tebliğçileridir. Onun için Kur’an’da bütün peygamberler “müslim” olarak zikredilmektedir.⁸⁷ Bu nedenle İslâm, Kur’an’da Hz. Peygamberle kemale ulaşan İslâm’ın özel bir isim olarak kullanılmasının yanında onun, bütün peygamberlere vahyedilen dinin de ortak ismi olduğu vurgulanmıştır.

Diğer taraftan dinlerin farklı inanç esaslarına sahip olduğunu, bu nedenle birbirinden ayrıldıklarını ifade eden Mâtürîdî, kişinin bu inançları benimsemesi durumuna göre çeşitli isimlerle (mü’min, kâfir, müşrik vs.) anılmaya hak kazanacağını belirtmektedir. Ona göre bir dine inanan kişi (mümin); ya Allah nezdinde makbul din olan İslâm’ı benimseyen veya tamamı olmasa da bir kısmını kabul eden yahut Allah’ın dininden başka bir dine sarılan kişidir. Bu tasnifinden sonra o, eğer kişi birinci şıkkı yani İslâm’ı benimsemişse hakka teslim olduğunu; ikinci şık olan dinin tamamını değil de bir kısmını benimsememişse “Şüphesiz, Allah’ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah’a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, (‘Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz’ diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfürün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”⁸⁸ mealindeki âyetlere dikkat çekerek o kişiye mümin denilmesinin mümkün olmadığını, aksine Allah ile peygamberler arasında tercih yaptıklarından veya peygamberlerin bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmeme bakımından kâfir denile-

80 el-Bakara, 2/89.

81 Âli İmrân, 3/106.

82 Mâtürîdî, Te’vilât, V, 271.

83 Mâtürîdî, Te’vilât, I, 47, 250-251, 266.

84 Âli İmrân, 3/19.

85 Âli İmrân, 3/85.

86 Mâtürîdî, Te’vilât, II, 266-277, 351-352; VI, 349-350; XIII, 174; Kitâbü’t-Tevhid, s. 514-515.

87 el-Bakara, 2/131, 136. Bk. Mâtürîdî, Te’vilât, I, 249-250, 253; Kitâbü’t-Tevhid, s. 513, 516.

88 Âyetin meali şöyledir:

bileceğini; üçüncü şıkkı benimseyenin ise Allah nezdinde makbul olmayan bir dini benimseydiği için mümin ve müslim vasfını elde edemeyeceğini söylemektedir.⁸⁹

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki Mâtürîdî, İslâm dışı dinlerin konumunu diğer bir ifadeyle ötekine bakışını, bu ilke ve yukarıda zikredilen âyetler çerçevesinde şekillendirmeye çalışmıştır. Onun İslâm dışı dinlere yönelik getirdiği yorumlara bakıldığında ötekine bakışını belirleyen en temel ilkenin “tevhid” esaslı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Mâtürîdî’nin dinlere yaklaşımında “tevhid inancı” merkezde yer almaktadır. Nitekim o, özellikle *Te’vîlât*’ın birçok yerinde tevhid inancının önemine dikkat çekerek bütün peygamberlerin bu inancı tebliğ ettiğini, bu anlamda bütün peygamberlerin aynı dine mensup olduklarını, hiçbir peygamberin, kendisinden önceki peygamberlerin dinini reddetmediğini, aksine aynı dini tebliğ ettiklerini vurgulamıştır.⁹⁰ Ona göre, İslâm dini ile tahrif edilmeden önce Yahudi ve Hıristiyanlık gibi vahye dayanan dinler ilk ortaya çıkışları itibarıyla yani öz ve köken olarak aynıdır. Çünkü ilahî dinlerin hepsi de Allah’tan geldiği için aynı hakikati göstermektedir. Bu da tevhid hakikatidir. Bununla birlikte Mâtürîdî, ilahî dinler arasında birçok farklılığın olduğuna da dikkat çekmiştir. Ona göre bütün peygamberlerin tebliğ ettiği tevhid dininin bir zamanlar müntesibi olanlar (Ehl-i Kitap), bu dini asıl şekliyle korumada ihmalkâr davranarak onu tahrif etmişlerdir. Bu çerçevede Mâtürîdî, her ne kadar ilahî dinlerin özü bir olsa da Ehl-i Kitabın *“De ki: ‘Ey Ehl-i Kitap! Hakkın dışına çıkararak dininizde aşırı gitmeyin. Daba önce saptmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzusu ve keyiflerine uymayın.’”*⁹¹ mealindeki âyeti delil getirerek dinlerinde aşırıya gittiklerine ve tevhid inancını bozduklarına dikkat çekmiş ve bunu şu şekilde izah etmiştir: *“Bu âyette Allah Teâlâ, ‘Ey Ehl-i Kitap! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah’ın peygamberi, Meryem’e ulaştırdığı (emriyle onda var ettiği) kelimesi ve kendisinden bir ruhtur. Öyleyse Allah’a ve peygamberlerine iman edin, ‘(Allah) üçtür’ demeyin. Kendi iyiliğiniz için buna son verin. Allah ancak bir tek ilahdır. O çocuk sahibi olmaktan uzaktır”*⁹² âyetinde de belirtildiği üzere gibi Ehl-i Kitabı dinlerinde aşırıya gitmekten men etmiştir. Burada onlardan, daha önce benimsedikleri resullerin ve nebilerin tebliğ ettiği tevhid dinine tekrar dönmeleri istenmektedir. Yani Allah Teâlâ onlara Allah’tan başkasına kulluk ederek ulûhiyet ve rububiyet konusunda dinlerinde aşırıya kaçmamalarını emretmektedir.⁹³ Diğer taraftan Mâtürîdî, Ehl-i Kitabın dinde aşırıya kaçmaları, peygamber ve kitaplar arasında ayırım yapmaları nedeniyle onların ilâhî kurtuluşa eremeyeceklerine, aksine Allah’ın gazabına uğrayacaklarına da dikkat çekmiştir.⁹⁴ *Çünkü ona göre Allah Teâlâ Kur’an’da hak dinin İslâm olduğunu bizzet belirtmiş ve Ehl-i Kitap mensuplarını da özlerine dönmeye yani, Hz. Âdem’den itibaren bütün peygamberlerin davet ettiği “İslâm” dinine inanmaya çağırmıştır.*⁹⁵ Bu açık-

89 Mâtürîdî, Kitâbü’t-Tevhîd, s. 515. Ayrıca bk. Mâtürîdî, Te’vîlât, II, 351.

90 Mâtürîdî, Te’vîlât, VIII, 106, 174; IX, 271-272; XIII, 175-176.

91 el-Mâide, 5/77.

92 en-Nisâ, 4/171.

93 Mâtürîdî, Te’vîlât, IV, 283.

94 Mâtürîdî, Te’vîlât, I, 24; VIII, 36.

95 Mâtürîdî, Te’vîlât, II, 266-277, 351-352; IV, 283; VI, 349-350; XIII, 174; Kitâbü’t-Tevhîd, s. 514-515.

lamalarında Mâtürîdî, her ne kadar kendileriyle diyalog kurulabileceğine imkân tanısa da bütün bu olumsuz sıfatları taşıyan Ehl-i Kitap mensuplarının, hal-i hazırdaki konumlarının da kaldıkları müddetçe dinlerinin Allah katında hak din olamayacağına, bu nedenle onların kurtuluşa eremeyeceklerine işaret etmiştir.⁹⁶

5. SONUÇ

Mâtürîdî, din kavramını anlam yakınlığına göre hesap-ceza, hüküm-kanun ve mezhep-i nanılan şeyler olmak üzere üç kategoride ele almış, din anlayışındaki sistemini de tevhid, iman, hak din, nesh, şeriat gibi temel kavramlar çerçevesinde oluşturmuştur. Bu çerçevede Mâtürîdî, din kelimesini, insanın iç âleminde gerçekleşen, bir grubun ya da kişinin benimsediği inanç ya da inanılan şeylerin hepsi anlamında kullanmıştır. Bu anlamda, dini insanın bir ameli olarak değil, zihni (aklı) ve kalbi bir eylemi olarak değerlendirmiştir. Din kelimesine bu şekilde bir anlam yüklemekle, bütün ilahi dinleri içine alacak bir tanım ortaya koymuştur.

Diğer taraftan din anlayışını “tevhid inancı” ekseninde şekillendiren Mâtürîdî, insanların benimsedikleri din, mezhep ve yolların çeşitli olduklarına da dikkat çekmiş, bu din ve inançların arasında Allah katında geçerli olan dinin de bütün peygamberlerin tebliğ ettiği tek bir din olan “tevhid” inancı olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre, bütün peygamberlerin dini birdir ve hepsi de tevhid dinine mensupturlar. Hiçbir peygamber, kendisinden önceki peygamberlerin dinini reddetmemiş, aksine aynı dini tebliğ etmişlerdir. Bu anlamda Mâtürîdî, Kur’an’da geçen hak din, fitrat ve hanîf dini, halis din, muhlis din, dosdoğru din ifadelerinin “delil ve burhana dayanan, hakka ulaştırıcı” anlamında tevhid dinini ifade ettiğini de belirtmiştir. Dolayısıyla ona göre hak din, Allah’ı bilmeyi ve sadece O’na kulluk etmektir. Dolayısıyla o, bütün peygamberlerin dile getirdiği “tevhid” ilkesi başta olmak üzere temel ve değişmez değerlerden müteşekkil bir yapıdır. Bu anlamda Mâtürîdî’ye göre Allah katında mutlak ve değişmemiş olan, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği hak dinin ismi tevhid dinidir.

Mâtürîdî din ve şeriatı birbirinden farklı iki kavram olarak değerlendirmiş; dini, inanılması gereken temel inanç esasları, şeriatı ise kişilerin dış davranışlarını düzenleyen hükümler olarak kabul etmiştir.

Şeriatların topluma ve zamana göre farklı olabileceğine ve birbirlerini nesh edebileceğine dikkat çekmiş, bu bağlamda İslam şeriatını önceki şeriatları nesh eden ve nesh uğramadan kıyamete kadar baki kalacak yegâne şeriat olarak kabul etmiştir.

⁹⁶ Fakat Mâtürîdî’nin diğer ilahi dinlere bu şekilde toleranslı yaklaşması söz konusu dinlerin Allah katında geçerli olduğu ya da kurtuluşa gidebileceği anlamına gelmemektedir. Zira o, tek kurtuluşun İslâm dinine bağlanmakla mümkün olacağını eserlerinin değişik yerlerinde ısrarla vurgulamaktadır. Bu nedenle onun bu görüşlerinden hareketle dini çoğulculuğu savunduğu ya da Ehl-i kitaba da kurtuluş imkânı sunduğu şeklinde bir tez ileri sürülemez. Konuyla ilgili tartışmalar için bk. Recep Önal, Mâtürîdî’nin İslam Dışı Dinlere Bakışı, Emin Yay., 2013, Bursa, s. 106-115.; a.g.y., “Mâtürîdî’ye Göre Dinlerarası Diyalog: Ehl-i Kitabın Kurtuluşu”, KADER, Cilt: 11, Sayı: 2 (2013), s. 139-180.

Mâtürîdî için “Hak din”, Hz. Âdem’den Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettiği aynı ve bir olan dini ifade ederken; ‘şeriatlar’, peygamberlerin geldiği dönemin şartlarına ve toplumsal maslahatlara göre oluşturulan dinin, değişen toplumsal boyutunu ifade etmektedir.

Diğer taraftan, Mâtürîdî’nin din ve şeriatı birbirinden ayrı değerlendirmesi her ikisinin de birbirinden tamamen farklı olduğu ya da dinin tamamen inanç esaslarından; şeriatın da dinden bağımsız tamamen ibadet, ahlak ve hukukla ilgili ahkâmlardan ibaret olduğu şeklinde değerlendirilmemelidir. Diğer bir deyişle ona göre din, sadece inançtan ibaret olan ya da, Allah’ın hüküm ve kanunlarını ifade eden şeriatın tamamen bağımsız olan bir olgu değildir. Aksine din ve şeriat arasındaki ilişki, Allah’ın birleşmesi ve ibadetin sadece O’na yapılacağı ilkesi ile ibadet, ahlak ve hukuka dair hüküm ve kurallar arasında sıkı bir bağ olup, birbirinden bağımsız olmayan temel yapı taşlarını ifade eder.

Buna ilave olarak ona göre *şeriatlar arasındaki* nesh olgusu da, bir şeriatın diğerini tamamen nesh etmesi ya da değiştirmesi anlamına da gelmemektedir. Çünkü ona göre şeriatın biri değişmeyen, diğeri de değişebilir neshe konu olan iki boyutu vardır. Değişmeyen boyutunu itikat, ibadet ve ahlak alanlarında Allah’ın bütün peygamberlere ve onların ümmetlerine yol kıldığı temel prensip ve hükümler oluşturmaktadır ki bunlarda bir nesh veya değişme söz konusu olamaz. Şeriatın değişebilen yönünü ise ibadet, muamelat ve birtakım cezaî müeyyidelerle ilgili hükümlerin mekâna, topluma ve zamana göre sayıları, uygulanış şekilleri ve zamanlarında yapılan değişiklikler oluşturmaktadır. Dolayısıyla ona göre, söz konusu ahkâmların değişebilen bu yönlerini, farklı şeriatlar olarak anlamak gerekir. Hz. Muhammed’in şeriatının geçmiş şeriatları nesh etmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Onun şeriatı, geçmiş şeriatlarda mevcut olan itikad esasları ile bazı ahlakî ve amelî temel hükümleri nesh etmemiş, aksine bunları teyit ederek devam ettirmiştir. Örneğin başta inanç esasları olmak üzere namaz, oruç, zekât, kurban ve hac gibi temel ibadetler geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin şeriatlarında da farz kılındığı gibi İslam şeriatında da farz kılınarak, varlığını devam ettirmiş, nesh edilmemiştir. Ancak bunların şekli, zamanı ve miktarları neshe konu olarak şeriatlarda farklılık arz edebilmiştir. Bu durum adil olma, ihsana ve iyiliğe davet etme, azgınlıktan ve çirkin işlerden sakınma gibi temel ahlak kuralları ile kısas, diyet ve af gibi hukuka dair temel kaide ve kurallar için de geçerlidir. Bu nedenle söz konusu bu hüküm ve prensipler, İslam şeriatı tarafından nesh edilmemiş olup, varlığını geçmiş şeriatlarda olduğu gibi İslam şeriatında da devam ettirmiştir. Bunlar, asıl ve öz itibarıyla değil, şekil, zaman ve sayı itibarıyla neshe konu olurlar.

Ona göre Allah, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumi bir tevhid anlayışı ve inancı vermiştir. Ancak, onların her bir grubu bu tevhid inancını çeşitli yorumlarla bozmuştur. Bu inancı bozmadan koruyabilen tek grup ise sadece İslam ümmeti olmuştur. Bu nedenle Allah katında geçerli olan hak din, bozulmamış ve tahrife uğramamış olan Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği İslam dini olmuştur. Buradan hareketle Mâtürîdî, genel itibarıyla dinleri hak ve batıl olmak üzere iki kısımda değerlendirmiştir. Bu bağlamda o, millet kavramına

din anlamı vererek İslâm’ın Hak dinin temsilcisi olarak tek bir millet olduğunu, küfür ehlinin ise Batıl dini temsil ettiğini bu anlamda hepsinin tek bir milleti oluşturduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede o, küfrü tek bir millet olarak değerlendirmiş, Ehl-i Kitap ve diğer din mensuplarının yolları ve mezhepleri farklı olsa da hepsinin küfre düşmede tek bir milleti (dini) temsil ettiğine dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, (1119), Lisanü'l- Arab, Nşr. Abd-
dullah Ali el-Kebîrvdg., Kahire.
- İsfehânî, İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl Rağıb el-, (ts.), el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an, thk.,
Muhammed Seyyid Geylânî, Beyrut.
- Komisyon, (2001),Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali,(Haz. Hayrettin Karaman vdg.), Tür-
kiye Diyanet Vakfı Yay.,Ankara.
- Kutlu, Sönmez, (2003), “Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî”, İmam Mâtürîdî ve
Mâtürîdik, Haz. Sönmez Kutlu, Kitâbiyât, Ankara.
- Mâtürîdî, EbûMansûr Muhammed b. Mahmud, (2005), Kitâbü't-Tevhîd, nşr. Bekir Topaloğlu
ve Muhammed Aruçî, İSAM Yay., Ankara.
- _____, (2009),Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi, Trc. Bekir Topaloğlu, İSAM Yay., Ankara.
- _____, (2004- 2010), Te'vîlâtü'l-Kur'an, Ed. Bekir Topaloğlu, İstanbul.
- _____, (2003), Te'vîlâtul-Kur'an'dan Tercümeleler, Acar Mabaacılık, İstanbul.
- Önal, Recep, (2013), Mâtürîdî'nin İslam Dışı Dinlere Bakışı, Emin Yay. Bursa.
- Özcan, Hanifi, (1995), Mâtürîdî'deDînî Çoğulculuk, MÜİFAV Yay., İstanbul.
- Özdeş, Talip, (2003), Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı, İnsan Yay., İstanbul.
- _____, (2012),“Mâtürîdî'nin Din ve Şeriat Anlayışı”, Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve
Mâtürîdilik Sempozyumu 22-24 Mayıs 2009 İstanbul, MÜİFAV Yay.,ss. 123-137, İs-
tanbul.
- Sarıkaya, M. Saffet, (2010), “Mâtürîdî'nin Din Anlayışında Hoşgörü”, e-Makâlat, Cilt 3, Sayı 2,
ss. 145-164.
- Şahin, Hasan, (1987), Mâtürîdî'ye Göre Din, Kayseri.
- Topaloğlu, Bekir, (2003), Te'vîlâtul-Kur'an'dan Tercümeleler, İstanbul.